

MANTIK

[HADÂIKU'L-HAKÂİK]

ZEYNUDDÎN EL-KEŞŞÎ (ö.1222?)

Eleştirmeli Metin ve Çeviri

Ali Rıza ŞAHİN

Kitabe Yayınları: 91

MANTIK
[HADÂİKÜ'L-HAKÂİK]

Zeynuddin el-Keşî (ö.1222?)

Eleştirmeli Metin ve Çeviri
Ali Rıza ŞAHİN

© FCR YAYIN REKLAM BİLGİSAYAR SAN. ve TİC. LTD. ŞTİ.
(Sertifika no: 13178)

Mizanpaj ve Kapak
FCR

Baskı ve Cilt
NY MATBAACILIK YAYINCILIK
KAĞITÇILIK TİC. VE SAN. LTD. ŞTİ.
Ostim OSB Mh. 1250 Cd. No: 24 Yenimahalle/ANKARA
Tel: (0533) 591 86 17 (Sertifika no: 50732)

1. Baskı: Haziran 2024

ISBN: 978-625-98240-2-4

FCR YAYIN REKLAM BİLGİSAYAR SANAYİ ve TİC. LTD. ŞTİ.
Hacı Bayram Mah. Boyacılar Sk. No: 14/1
Ulus-Altındağ/ANKARA • Tel: (0312) 310 08 60
Web: www.fcr.com.tr • e-mail: fcr@fcr.com.tr

MANTIK

[HADÂİKU'L-HAKÂİK]

ZEYNUDDÎN EL-KEŞŞÎ (ö.1222?)

Eleştirmeli Metin ve Çeviri

Ali Rıza ŞAHİN

Ankara 2024

Ali Rıza ŞAHİN

Adıyaman'ın Besni ilçesinde dünyaya geldi (1979). Orta ve lise öğretimini Besni Anadolu İmam Hatip Lisesinde tamamladı (1996). 2002 yılında Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinden mezun oldu. 2005-2011 yılları arasında İçişleri Bakanlığı Emniyet Genel Müdürlüğü bünyesinde çalıştı. 2011-2014 yılları arasında Dışişleri Bakanlığı bünyesinde Kahire Büyükelçiliğinde (Mısır) güvenlik ataşesi olarak görev yaptı. 2014 yılında Besni Anadolu İmam Hatip Lisesine meslek dersleri öğretmeni olarak atandı. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde 2017 yılında “Zeynuddin el-Keşşî'nin *Hadâiku'l-Hakâik* Adlı Eserinin Mantık Bölümünün Tasavvurat Kısımının Tahkiki, Tercümesi ve Değerlendirmesi” adlı tezi ile yüksek lisansını; 2023 yılında “Zeynuddin el-Keşşî'nin *Hadâiku'l-Hakâik* Adlı Eserinin Mantık Bölümünün Tasdikler Kısımının Tahkiki, Tercümesi ve Önermeler Kısımının Değerlendirmesi” adlı tezi ile doktorasını bitirdi. Halen Besni Anadolu İmam Hatip Lisesinde meslek dersleri öğretmeni olarak görev yapmaktadır. Evli ve dört çocuk babasıdır.

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ	IX
GİRİŞ	XI
ZEYNUDDİN EL-KEŞŞÎ'NİN (ö.1222?) HAYATI VE ESERLERİ	XI
1. Zeynuddîn el-Keşşî'nin Hayatı	XI
2. Zeynuddîn el-Keşşî'nin Eserleri	XIV
2.1. <i>Mukaddime</i>	XIV
2.2. <i>er-Risâletu'l-İhtiyâriyye</i>	XV
2.3. <i>el-Mûcez fi'l-Mantık</i>	XVI
2.4. <i>Tuhfetu'l Ashab fi Ma'rifeti Rabbi'l-Erbab</i>	XVI
2.5. <i>Şerhu'r-Risâle fi'l-Cevheri'l-Müfârik</i>	XVI
2.6. <i>Hadâiku'l-Hakâik</i>	XVII
3. Tahkik ve Tercüme Hakkında Bilgiler	XXI
KAYNAKÇA	XXIII
HADÂİKU'L-HAKÂİK	3
Hadâiku'l Hadâik'e Giriş	5
Birinci Mukaddime: Bilginin Şerefi ve Fazileti	10
İkinci Mukaddime: İnsan Akli, Bilgi ve Kısımları, Felsefe ve Hikmetin Açıklanması ---	19
HADÂİKU'L-HAKÂİK'İN MANTIK KİTABI	29
BİRİNCİ BÖLÜM: MANTIĞIN İLKELERİ	35
Birinci Bab: Lafızlar ve Onunla İlgili Konular	36
Birinci Fası: Mantığın Konusu ve Lafızlarla İlgili Konular	36
İkinci Fası: Mahiyet	41
Üçüncü Fası: Levâzım	46
Dördüncü Fası: Anlamlı Lafız	49
İkinci Bab: İsâgucî Olarak İsimlendirilen Beş Tümel	52
Üçüncü Bab: 'Kategoriyas' Olarak İsimlendirilen On Kategori	58
Dördüncü Bab: Tarif Türleri, Bu Türlerin Ayrıntıları ve Bunlarla İlgili Konular	61
Birinci Fası: İsmî, Haddî ve Resmî Delâlet ve Tasavvuru Elde Etmenin İmkânı ve Onun Şartlarının Açıklanması	61
İkinci Fası: Bir Şeyi Elde Etmenin ve Onun Tasavvurunun Yöntemi	65
Üçüncü Fası: Açıklayıcı Sözler ve Bunlardan Her Birinin Ayrıntılarının Açıklanması	66
Dördüncü Fası: Tariflerde Ortaya Çıkan Hatalar ve Türleri	68
HADÂİKU'L-HAKÂİK	71
Beşinci Bab: Önergelerin Çeşitlerinin Sınıflarının ve Hükümlerinin Açıklanması	72
Mukaddime	72

Birinci Fasıl: Önergelerin Taksimi ve Bununla İlgili Konular -----	72
İkinci Fasıl: İster Hakiki Veya İtibarî Olsun İsterse Basit Veya Mürekkebi Olsun Önergelerin Modalitesi-----	81
Üçüncü Fasıl: Modal Önergelerin Birbirini Gerektirmesi -----	85
Dördüncü Fasıl: Çelişki -----	89
Beşinci Fasıl: Düz Döndürme -----	95
Altıncı Fasıl: Ters Döndürme-----	98
Yedinci Fasıl: Şartlı Önergelerin Türleri Sınıfları ve Hükümleri -----	105
Birinci Bahis: Bitişik Şartlı Önergeler -----	105
İkinci Bahis: Döndürmeden Ters Döndürmeden ve Çelişğin Yanlışığında Sonra Bitişik Şartlı Önergelerin Gerektirdiği Şeyler -----	110
Üçüncü Bahis: Ayrık Şartlı Önerme Onun Kısımları ve Hükümleri -----	111
Dördüncü Bahis: Ayrık ve Bitişik Şartlı Önergelerin Gerektirdikleri -----	117
Beşinci Bahis: Şartlı Önergelerin Her Birinin Bitişik ve Ayrık Şartlı Önergelerden Oluşması-----	116
Altıncı Bahis: Önergelerin Eklentileri -----	118
Sekizinci Fasıl: Bir Delil ve Burhan Olmadan Müsellem Olarak Alınan Kıyasın Maddele- rinin Ayrıntıları-----	121
Dokuzuncu Fasıl: Övülen Bilgilerin Bir Kısmı -----	128
Birinci Kısım: Her İlâhi Bilgide Kullanılan/Başvurulan ve Kendisiyle Sonuç Çıkarılan Şeyler -----	128
İkinci Kısım: Ahlaki Hikmetin Taraflarından Biri Olan Bilgi ve Hikmete Teşvikte Kullanılan/Başvurulan ve Kendisiyle Sonuç Çıkarılan Şeyler -----	129
Üçüncü Kısım: İlmî Kuvvette İnsan Nefsinin Kemale ermesi Olan Züht ve İbadete Teşvikte Kullanılan/Başvurulan ve Kendisiyle Sonuç Çıkarılan Şeyler -----	130
Birinci Sınıf -----	130
İkinci Sınıf: Nefsin Edebi ve Terbiyesine Teşvikte Kullanılan/Başvurulan ve Kendisiyle Sonuç Çıkarılan Şeyler -----	133
Üçüncü Sınıf: Dilin Edebi ve Terbiyesine Teşvikte Kullanılan/Başvurulan ve Kendisiyle Sonuç Çıkarılan Şeyler -----	135
Dördüncü Kısım: Üstün Ahlaka Aileye Çocuğa Eşe ve Bunların Dışındaki Akralara Güzel Muamelede Bulunmaya Teşvikte Kullanılan/Başvurulan ve Kendisiyle Sonuç Çıkarılan Şeyler-----	138
Beşinci Kısım: Üstün Ahlaka Ülkenin ve İlin Geneline ve Bunların Dışındakilere Güzel Muamelede Bulunmaya Teşvikte Kullanılan/Başvurulan ve Kendisiyle Sonuç Çıkarılan Şeyler Hakkında ki Bu Medeni Hikmettir-----	141
Altıncı Kısım: Siyasi İşlerin Tayin Edilmesinde Kullanılan/Başvurulan ve Kendisiyle Sonuç Çıkarılan Şeyler-----	146
Onuncu Fasıl: Ahlak İlminin Bir Özeti -----	155
Birinci Kısım: Nefislerin Taksimi ve Ahlakın Tarifi-----	155
İkinci Kısım: Faziletli ve Yanlış/Kötü Ahlakın (Sayısının) Artması ve Bunların Gereklileri -----	157

Üçüncü Kısım: Ahlakın Hakikatini Açıklama -----	158
Dördüncü Kısım: Ahlakın Keyfiyeti -----	160
Beşinci Kısım: Nefisleri İyileştirerek Yanlış/Kötü Ahlakın Tedavisi ve Faziletli Ahlakı Muhafaza Etme-----	161

İKİNCİ BÖLÜM: MAKSATLAR -----169

Birinci Fasıl: Kıyas ve Onun Kısımlarının Açıklanması -----	170
İkinci Fasıl: Dört Şeklin Sonuç Vermesinin Şartlarının Açıklanması-----	173
[Birinci Şekil]-----	173
[İkinci Şekil]-----	174
[Üçüncü Şekil]-----	176
[Dördüncü Şekil] -----	177
Üçüncü Fasıl: Sonucun Kendisiyle Açık Olduğu Burhanlar/Deliller -----	180
Dördüncü Fasıl: Birinci Şeklin Modal Bileşimleri-----	182
Beşinci Fasıl: [İnsan] Fıtratına Yakın Olan Şartlı Önermeler-----	188
Altıncı Fasıl: Şartlı Önermelerin Çeşitleri -----	190
[Birinci Kısım: Bitişik Şartlılardan Meydana Gelen]-----	190
[İkinci Kısım Ayrık Şartlılardan Meydana Gelen]-----	199
[Üçüncü Kısım Yüklemlilerden ve Bitişik Şartlılardan Meydana Gelen] -----	201
[Üçüncü Kısımdan Birinci Kısım] -----	201
[Üçüncü Kısımdan İkinci Kısım]-----	203
[Üçüncü Kısımdan Üçüncü Kısım] -----	204
[Üçüncü Kısımdan Dördüncü Kısım]-----	207
[Dördüncü Kısım Yüklemliler ve Ayrık Şartlılardan Meydana Gelenlerdir] -----	208
[Dördüncü Kısımdan Birinci Kısım]-----	208
[Dördüncü Kısımdan İkinci Kısım]-----	208
[Dördüncü Kısımdan Üçüncü Kısım]-----	209
[Beşinci Kısım Bitişik ve Ayrık Şartlıdan Meydana Gelenler]-----	209
[Birinci Kısım Bitişik Şartlının Küçük Öncül Olmasıdır] -----	209
[İkinci Kısım Bitişik Şartlının Büyük Öncül Olmasıdır]-----	210

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: KİYASI TAKİP EDENLER VE ONUN EKLENTİLERİ---211

Birinci Fasıl: Kıyasın Öncüllerden Oluşması Gerektiğinin Açıklanması -----	212
İkinci Fasıl: Burhandan İnsanların Örfünde Kullanılan Diğer Kıyaslara Delil Getirdiğimiz Şeylerin Türlerinin Sayımı -----	213
Üçüncü Fasıl: Hulfi Kıyas -----	216
Dördüncü Fasıl: Aks, Devrî, Mesadirî ve Tekâbulî Kıyasın Açıklanması-----	218
Beşinci Fasıl: Limmî ve İnnî Kıyasın Açıklanması -----	220
Altıncı Fasıl: Kendisiyle İlimlerin Sorulduğu/Talep Edildiği Lafızlar -----	222
Yedinci Fasıl: Kıyasın Öncüllerinin Elde Edilmesinin Açıklanması-----	223
Sekizinci Fasıl: Kıyasların İlk Olarak Matlub İle Beraber Tahlili -----	224
Dokuzuncu Fasıl: Bozuk Kıyaslar ve Bunların Doğru Olanlara Çevrilmesi -----	226

Onuncu Fasıl: Kıyaslarda Düşülen Yanlışlar-----	227
On Birinci Fasıl: Kıyasın Öncüllerinin Yanlış Olmasının Sonucun Yanlış Olmasını Gerek-tirmemesi -----	229
On İkinci Fasıl: Kıyasın Sonuçlarının İstikrarı-----	230
On Üçüncü Fasıl: Tanımın Burhan İle Elde Edilememesi-----	231
On Dördüncü Fasıl: Tanımlar ve Burhanlar Arasındaki Ortaklık -----	233
On Beşinci Fasıl: İletlerin Kısımları ve Onların Burhanlar ile Tanımların Ortaklığına Va-kıf Olmak İçin Tanımlara ve Burhanlara Girmesinin Ayrıntıları -----	235
On Altıncı Fasıl: Konularının Farklılığına Göre Bilinenin Türlerinin Ayrıntıları -----	238
On Yedinci Fasıl: Konularının Cinsten Benzerliği ve Farklılığına Göre İlimlerin Tenasü-bü ve Farklılığı-----	243
On Sekizinci Fasıl: İlimlerin İlkelerde ve Problemlerde Ortaklığının Açıklanması ve Bur-hanların Bunların Bazısından Bazısına Nakli -----	246
On Dokuzuncu Fasıl: Tikelin Burhanlarla Talep edilmesinin Caiz Olmadığı -----	249
Yirminci Fasıl: Cedeli Kıyasın Açıklaması -----	251
Yirmi Birinci Fasıl: Şiirsel Kıyasların Açıklaması -----	253
Yirmi İkinci Fasıl: Hitabî Kıyasların Açıklaması-----	254
Yirmi Üçüncü Fasıl: Müttekaddimunun Kendisinde İhtilaf Ettiği Problemler -----	263

ÖN SÖZ

Felsefi bilimlerin İslam kültürüne intikali ile beraber şerh, haşiye ve talik gibi çalışmalar yapıldığı gibi zamanla bu alanda Müslüman bilginler tarafından orijinal eserler de yazıldı ve büyük bir birikim oluştu. Son yıllarda ülkemiz özelinde klasik metinlerin incelenmesine ilişkin yoğun bir ilgi görünmektedir. Bu ilginin bir boyutunu da bu klasik eserlerden hızlı bir şekilde faydalanabilmeyi olanaklı kılan eleştirmeli metin ve çeviri çalışmaları oluşturmaktadır. Elinizdeki çalışma da bu türden olup, yeni ve farklı çalışmalara kaynaklık etmesi düşüncesiyle ilgililerinin istifadesine sunulmuştur.

Zeynuddîn el-Keşşî (ö.1222?) Fahreddîn er-Râzî'nin (ö.1210) öğrenciliğini yapmış çok yönlü bir kişiliktir. El-Keşşî, Fahreddîn er-Râzî sonrası hemen hemen bütün bilginlerin kendisine atıfta bulunduğu önemli isimlerden biridir. Ona yapılan atıflar, çoğunlukla eleştiri odaklıdır. Ancak bu, müellifin diğer bilginleri farklı açılardan incelemelere sevk etmesi bakımından oldukça dikkat çekicidir. Onun özellikle modal önermelerin döndürülmesi ve modal kıyaslar hakkında yaptığı açıklamalar ona yapılan eleştirilerin odağında olan konulardır.

Biz daha önce *Hadâiku'l-Hakâik*'in mantık kitabının tasavvurlar kısmını "Zeynuddîn el-Keşşî'nin *Hadâiku'l-Hakâik* Adlı Eserinin Mantık Bölümünün Tasavvurat Kısmının Tahkîki, Tercümesi ve Değerlendirmesi" başlığı altında yüksek lisansta; tasdikler kısmını ise "Zeynuddîn el-Keşşî'nin *Hadâiku'l-Hakâik* Adlı Eserinin Mantık Bölümünün Tasdikler Kısmının Tahkîki, Tercümesi ve Önermeler Kısmının Değerlendirmesi" başlığı altında doktora tezi olarak çalışmıştık. Bu kitapta bu her iki çalışmayı bir araya getirip alanın mütehasıslarına farklı kapılar açması dileğiyle istifadeye sunduk. Aslında Keşşî'nin *Hadâiku'l-Hakâik*'i tasnif bakımından İbn Sînâ'nın el-İşârât geleneğine tabi olarak *mantık*, *fizik* (=tabiat) ve *metafizik* (*ilâhiyyât*) üçlemesinden oluşmaktadır. Ancak biz, ihtisas alanımızın sınırlarında kalarak sadece mantık kitabının eleştirmeli metin ve çevirisini ilgililerinin ellerine bırakıyoruz.

Bu vesile ile hem tezlerim, hem de bu çalışmanın sizlere ulaşması sürecinde her daim desteğini yanımda bulduğum danışman hocam Doç. Dr. Necmettin Pehlivan'a teşekkür ediyorum. Burada son olarak her zaman bana destek olan eşim Meryem Hanımefendiye ve çocuklarım Şevket Rıza, Büşra, Zeynep Rana ve Ahmet Baran'a teşekkür ediyorum.

Ali Rıza ŞAHİN

Besni 2024